

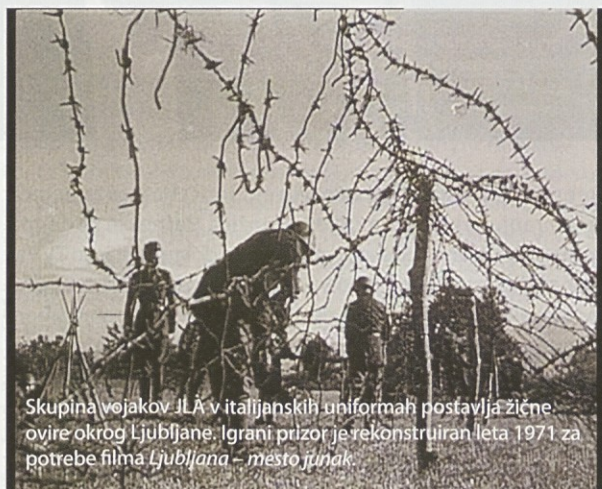
Najavne in odjavne špice ter avtorske pravice

Milan Ljubić

Dlje kot obstajata film in televizija, daljši so napisi ob začetku in koncu del. Nekoč so bila največja imena svetovnega filma na kratko napisana ob začetku filma. Scenarist in režiser sta bila napisana skupaj v enem kadru, glavne vloge so bile skupaj, včasih po dve, včasih tri ali štiri. Sledilo je obdobje, ko so na koncu filma še enkrat ponovili imena po vlogah. Napisali so seznam vlog in igralcev. Nato je prišlo obdobje, ki še traja: vsak bolj znan igralec je dobil svoj napis in v kadru nekaj sekund dominira le njegovo ime. Pri kinematografskih filmih so bila imena avtorjev in sodelavcev praviloma napisana na začetku. To je bilo praktično. Poleg tega, da so se gledalci informirali, je ta uvodni del omogočal zamudnikom, da so še ujeli začetek. Sčasoma se je večina napisov preselila na konec filma. Kdor jih ne želi gledati, lahko zapusti dvorano. Da so glavni ustvarjalci, avtorji in soavtorji filma napisani na začetku ali na koncu filma, je razumljivo, saj morajo biti tudi po črki zakona. Vprašljivo je navajanje tistih, ki jih avtorska zakonodaja ne ščiti, njihov prispevek k avdiovizualnemu delu pa ne sodi med avtorska dela.

Že vrsto let se med napisi filmov pojavljajo imena voznikov, imena tistih, ki skrbijo za prehrano, imena administrativnega osebja, imena scenskih delavcev, osvetljevalcev, asistentov vseh vrst, pirotehnikov, gradbincev, izdelovalcev kulis in kaj vem, koga še. Je to res potrebno? Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah določa, da so moralne avtorske pravice neodtujljive. Torej je potrebno imena ustvarjalcev napisati v špico filma, TV-reportaže, TV-drame, novinarskega prispevka itd. Pri časopisu je avtor članka – novinar – podpisan pod članek. Pri TV je novinar podpisan pod prispevek, ki ga je ustvaril. A čemu je med napisi filma naveden mizar, ki je žagal les za kulise? Ali šofer, ki je ekipo prepeljal na snemalno mesto? Ali tisti, ki je tja pripeljal pasulj s klobaso? Tudi v založništvu so ljudje, ki pripeljejo papir, pa oni, ki tiskarjem postrežejo malico, pa knjigovezi, ki knjigo zvežejo ... In še nikoli nisem v kolofonu knjige prebral vseh tistih pomožnih poklicev, ki jih pri filmu in televiziji kar mrgoli. Prišiti gumb na hlačah kostuma ali v tiskarski stroj namestiti papir sta dejanji, ki sodita v plačan delovni postopek. To ni avtorsko delo, zato ni potrebe, da bi bil pomočnik tiskarja poimensko naveden v kolofonu knjige in garderober v kolofonu filma.

Napisi jemljejo prikazovalcem – tako kinematografom kot televiziji – čas, producentom pa denar. Ne samo s postavljanjem črk na sliko, temveč zlasti s kopiranjem teh napisov na številne kopije, kjer stane vsak meter filmskega ali magnetnega traku, vsaka minuta kopiranja in ne nazadnje tudi predvajanja. Ni zakona, ni uredbe, ni predpisa in ni kolektivne pogodbe ali evropskega sindikalnega dogovora, po katerem bi vsi našteti in mnogi nenašteti poklici morali biti navedeni med napisi. Tu nosijo del krivde tudi glavni avtorji in producenti, ki pribeležijo vso ekipo, čeprav jih k temu nihče ne sili, celo tisti, ki so napisani,

Skupina vojakov JLA v italijanskih uniformah postavlja žične ovire okrog Ljubljane. Igrani prizor je rekonstruiran leta 1971 za potrebe filma *Ljubljana - mesto junakov*.

ne. Ljudje vendarle delajo za denar in ne za slavo, čeprav napis, ki ga nihče ne bere, ne prinaša ne denarja ne slave.

Drugače je z ameriški filmi. Tam so si stanovska združenja izborila pravico, da so njihovi člani dosledno navedeni, a tudi tam že razmišljajo, da se je to razpaslo čez mero zdravega razuma.

Zamolčani – moč preživetja

Ko sem pred leti na TVS videl dokumentarno oddajo Jožeta Možine z zgornjim naslovom, sem med zaključnimi napisi

Igrani prizor: italijanski vojaki legitimirajo skupino žensk na Tromostovju v Ljubljani. Posnetek je nastal leta 1971 med snemanjem filma *Ljubljana – mesto junak*.

prebral, da se ustvarjalci zahvaljujejo Jožici Hafner za pomoč pri zbiranju arhivskega gradiva. Jožica Hafner je čudovita gospa, prizadevna sodelavka oddelka za dokumentacijo TVS in poznavalka arhivskega gradiva. Verjamem, da je požrtvovalno sodelovala, in če je bil njen prispevek izreden in pomemben, ne zgolj rutinski, zasluži tako zahvalo. Kasneje so to Možinovo gesto povzeli še nekateri avtorji dokumentarnih oddaj TVS. A nemalo sem bil presenečen, ko sem v nadaljevanju videl, da niso naštetih avtorji slovenskih filmov, iz katerih so bili vzeti odlomki za ilustracijo Možinove pripovedi. Med drugim je šlo za film slovenskega režiserja Zvoneta Sintiča *Ljubljana – mesto junak* (1971), posnetega ob 30-letnici OF. Sintič je želel popestriti svoj dokumentarni film in je vanj vtikal nekaj igranih posnetkov. Proučil je številne fotografije v Muzeju ljudske revolucije Slovenije, danes Muzej novejšje zgodovine, ter po avtentičnih fotografijah »oživil« nekaj prizorov tako, da so jih sodelavci odigrali. Na podlagi fotografije o postavljanju žice okrog Ljubljane je s pomočjo skupine vojakov JLA, preoblečenih v italijanske uniforme, posnel postavljanje španskih jezdecev in žičnih ovir. Prav tako je s pomočjo igralcev in stativov posnel racijo in legitimiranje na Tromostovju pod Prešernovim spomenikom, kjer Italijani pri eni od Ljubljancank najdejo v torbici nek prepovedan predmet, morda ilegalno pošto, torbico ji odvzamejo, njo pa odpeljejo. Takih prizorov bi lahko naštel še več. V čem je problem? V tem

in podobnih primerih zakon o avtorskih in sorodnih pravicah ter njegovi predhodniki narekujejo, da so moralne avtorske pravice neodtujljive. V primeru citata, t.j. uporabe odlomka filma ali TV-oddaje, je potrebno navesti delo, avtorje in vir. Pri nas se je razvila navada, da ustvarjalci navajajo vire netočno (npr. Dokumentacija TVS, Arhiv RS), avtorjev sploh ne navajajo, zahvaljujejo se tistim, ki so jim brskali v arhivu, kar jim pride prav za oddajo, ne omenjajo pa avtorjev dela, ki ga citirajo ali iz katerega črpajo snov za svoje citate. V zgornjem primeru ni vir Dokumentacija TVS ali Arhiv RS, temveč Viba film, ki je film posnel. Avtorji so scenaristka Marica Čepe, režiser Zvone Sintič in snemalka Veka Kokalj. Po eni strani so pravi avtorji zamolčani in morajo imeti izredno moč preživetja, da se njihovo ime in delo ohranita, po drugi strani pa se celo tisti odlomki, ki so igrani, »prodajajo« kot avtentični dokumenti.

Omeniti je potrebno, da je nekaj časa veljalo, da se imen avtorjev pri citatih ne objavlja, temveč samo naziv producenta (Triglav film, Viba film), kasneje pa zgolj še arhivarja (Arhiv RS, Dokumentacija TVS, Jugoslovanska kinoteka). Noben arhiv pa še ni posnel filma, temveč skrbi za arhivsko gradivo. Res je tudi, da mlade generacije novinarjev, režiserjev in drugih TV-ustvarjalcev sploh ne vedo, da velik del arhivskega gradiva, ki se nahaja v dokumentaciji TVS in ga TVS redno uporablja, sploh

ni last TVS. Televizija si je »iz praktičnih razlogov«, da ne bi za vsak posnetek hodila po filme v Arhiv RS, presnela velik del tam shranjenih dokumentarnih filmov starejšega obdobja. Posnetke iz te produkcije pa sedaj v svojih oddajah navaja kot gradivo »Dokumentacije TVS«, ne da bi pri tem spoštovala določila Zakona o avtorskih pravicah ter moralne pravice avtorjev.

To bo trajalo do prvih tožb, ki bodo zatresle televizijske finance. Nedavno sem se pogovarjal z enim od glavnih urednikov ene od slovenskih televizij in ga dobrohotno opozoril na prispevek, v katerem je brez dovoljenja lastnika in avtorjev filma uporabljen odlomek. Odgovoril mi je: »Ja, kaj naj naredim dvajsetletniku, ki o tem nič ne ve?« Najmanj, da ga pouči o zakonskih, moralnih in etičnih normah ravnanja v takih primerih. A kaj, ko tudi urednik tega ne ve. In direktor televizije tudi ne. A nepoznavanje zakona ni opravičilo za njegovo kršenje. Naša nerodnost je v tem, da smo z navajanjem imen radodarni tam, kjer to ni potrebno, ne navajamo jih pa tam, kjer to zakon nalaga.

Tu je še problem tistih, ki so se s snemanjem filmov ukvarjali že pred drugo svetovno vojno, kot Sava film ali Emona film. Ko so njihova podjetja nacionalizirali, tega niso storili tudi z njihovimi filmi, te so le odvzeli. Času primerno ravnanje revolucionarjev ... Ti filmi so pravno formalno v zasebni lasti Badjuriovih in Khamovih dedičev, čeprav se hranijo v Arhivu RS, iz katerega je TVS prepisala in digitalizirala množico filmov. Sedaj prihaja na dan, da pravice teh filmov nikoli niso bile odkupljene ali pa so bile odkupljene samo kinematografske pravice, ne pa tudi pravice za TV, video, digitalizacijo itd. Od tu zapleti, ki bodo povzročili še marsikatero pravdo, odškodninski zahtevek in izgubljeni spor. Dejstvo je namreč, da družbene lastnine ni več, intelektualna lastnina pa je tako občutljivo področje, da Slovenija brez spoštovanja te lastnine v Evropski skupnosti in Svetovni trgovinski organizaciji ne bo mogla obstati. Pa čeprav bo šlo samo za napise in samo za moralne avtorske pravice.

Lastnina in avtorska pravica

Samostojnost Slovenije in sprememba družbene ureditve ter denacionalizacijski postopki so v našo sredino prinesli še eno zanimivost, ki za zahodne države ni nič posebnega, pri nas se pa mediji in država kot da nočejo sprijazniti z dejanskim stanjem. Desetletja poseganja v lastninsko pravico dejanskih lastnikov filmov se bo, tako domnevam, izkazala za veliko in drago napako, ki bo na koncu obremenila zgolj in samo uporabnike, delno filmske producente, predvsem pa televizijo. Samo nekaj primerov: dejstvo je, da je bilo podjetje Emona film zasebno podjetje, kot je bilo zasebno podjetje tudi Sava film. Zlasti Emona film je med vojno v dogovoru s Kulturnim plenumom OF snemal številne dogodke kot dokaz za povojne čase. Vrsta teh posnetkov ni dokončno obdelana v filmski obliki, ohranjena je zgolj v obliki nemih posnetkov. Samo Protikomunistično zborovanje je dokončano in še v vojnem času prikazano v kinih kot dokumentarni film. Kljub temu da je bilo obema sodelavcema Osvobodilne fronte, Metodu Badjuri in Milanu

Resnična podoba: neznani italijanski vojaki streljajo talce. Fotografijo je posnel italijanski častnik leta 1943. Film je dal v razvijanje ljubljanskemu fotografu, ki je na skrivaj izdelal kopije slik in jih shranil.

Khamu, premoženje zaplenjeno, Badjuri tiskarna, Khamu pa filmsko podjetje Kino Union in Emona film, je bil pomemben del premoženja sicer fizično odvzet, ne pa tudi nacionaliziran. To velja zlasti za filme, ki prav zato, ker niso bili nacionalizirani, niso mogli biti tudi denacionalizirani.

Pravno stanje je sledeče: kar dejansko ni bilo nacionalizirano in je bilo zgolj fizično odvzeto, brez ustrezne pravne dokumentacije, je še danes v lasti prvotnega lastnika oziroma njegovih dedičev. Ni v posesti dedičev, ker je protipravno odvzeto, je pa v lasti, ker lastniki nikoli niso bili razlaščeni v tem delu premoženja. Na to dejstvo opozarjam zato, ker se uporabniki sklicujejo na zapadlost avtorske pravice, to pa v tem primeru ni bistveno, ker se lastniki lahko sklicujejo na lastninsko, ne pa na avtorsko pravico. S filmi ni nič drugače kot s slikami, knjigami, kipi ali drugimi umetninami znanih ali neznanih ustvarjalcev. Če je še tako dragocena slika, kip ali redka in stara izdaja knjige v zasebni lasti, ni sile ali predpisa, ki bi to zasebno lastnino odvzel in jo dal v javno uporabo. Dela, ki so bila odvzeta, morajo biti vrnjena. In dela, ki so bila v času odvzema brez soglasja lastnikov neusmiljeno izkoriščana, imajo pravico do poplačila uporabnine. Taka logika velja v vsaki normalni, civilizirani in pravni državi. Vsaj morala bi veljati. Ali smo mi civilizirana, normalna in pravna država, je pa drugo vprašanje.